

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи
Олексій ЖИЛЬЦОВ
« 23 » _____ 2021 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Теорія і методологія історичних досліджень

для студентів

спеціальності
рівень вищої освіти
освітньої програми

032 «Історія та археологія»
другий (магістерський)
032 «Історія»

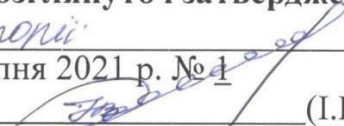
Київ - 2021

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код: 354
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма № 0482/21
Жильцов
(підпис) (прізвище, ініціал)
« _____ » 2021 р.

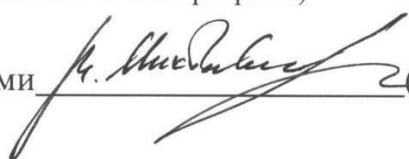
Розробники: доктор історичних наук, професор Надтока Геннадій Михайлович

Викладачі: доктор історичних наук, професор Надтока Геннадій Михайлович

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри (циклової комісії)

всесвітньої історії
Протокол від 31 серпня 2021 р. № 1
Завідувач кафедри (І.В.Срібняк)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми (керівником освітньої програми) Одн. Історія
(назва освітньої програми)

13.09.2021 р.
Гарант освітньої програми (В.М. Михайловський)

Робочу програму перевірено

13.09.2021 р.
Заступник директора/декана (В.М. Завадський)

Пролонговано:

- на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), «__» 20__ р., протокол № ____
- на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), «__» 20__ р., протокол № ____
- на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), «__» 20__ р., протокол № ____
- на 20__/20__ н.р. _____ (підпис) _____ (ПІБ), «__» 20__ р., протокол № ____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни	Обов'язкова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	10/300	
Курс	5	
Семестр	9,10	
Кількість змістових модулів з розподілом:		
Обсяг кредитів	10	
Обсяг годин, в тому числі:	300	
Аудиторні	80	
Модульний контроль	20	
Семестровий контроль	60	
Самостійна робота	140	
Форма семестрового контролю	2 екзамени	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: формування у студентів системних знань у галузі методології історичних досліджень й теоретичне обґрунтування інструментарію історичного пізнання.

Завдання:

- ЗК 1. Здатність до цілеспрямованого накопичування знання, самостійного пошуку та опрацювання інформації.
- ЗК 2. Вміння організовувати творчі колективи з метою розв'язання комплексних міжпредметних проблем.
- ЗК 3. Здатність застосовувати набуті знання та навички у практичних ситуаціях, виявляючи ініціативу та підприємливість.
- ЗК 4. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
- ЗК 5. Здатність взаємодіяти з представниками інших професійних груп гуманітарної сфери.
- ЗК 6. Здатність до творчого мислення, яке полягає у схильності до нестандартного вирішення задач, самостійності міркувань та умовиводів.
- ЗК 7. Формування у студентів нарративного, експертно-аналітичного рівня компетентності та здатності до моделювання і прогнозування процесів у рамках різних конгломерацій (місто-країна-регіон).
- ФК 1. Здатність виявляти та опрацьовувати історичні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти та узагальнювати цю інформацію.
- ФК 2. Здатність здійснювати історичні дослідження з визначеної тематики, в т.ч. використовуючи методологічний інструментарій інших гуманітарних наук, застосовуючи інформаційно-комунікативні технології та інформаційні бази даних.
- ФК 4. Здатність брати участь у дискусії з певної наукової проблеми, у різних формах наукової комунікації;
- ФК 5. Здатність виявляти специфіку в підходах до вирішення проблем в галузі історії та археології представників різних наукових напрямів та шкіл, критично осмислювати новітні досягнення історичної науки;
- ФК 6. Вміння застосовувати принципи та методи педагогіки і психології у навчально-виховному процесі в середніх, професійно-технічних закладах та в системі післядипломної освіти.
- ФК 8. Вільне володіння та оперування понятійно-категоріальним апаратом в галузі експертної аналітики.
- ФК 9. Вміння проводити експертний аналіз в контексті історичного регіоназнавства шляхом підготовки аналітичних записок та проведення інформаційно-аналітичного моніторингу;
- ФК 10. Здатність моделювати і оцінювати основні сценарії розвитку суспільних процесів в масштабах міст, країн та регіонів, обґрунтовувати і формулювати практичні рекомендації для різного рівня владних структур.
- ФК 11. Здатність аналізувати історичні джерела із використанням кількісних методів дослідження.

3. Результати навчання за дисципліною

- ПРН 2. Набуття системних знань в галузях історичної урбаністики / регіоназнавства.
- ПРН 3. Знання професійних норм в галузі історії та археології.
- ПРН 4. Знання основних етапів наукового пошуку в галузі історії та археології та завдання кожного з них.
- ПРН 5. Розуміння основних теоретичних та методологічних проблем сучасної історичної

науки.

ПРН 6. Розуміння шляхів формування репрезентативної джерельної бази при розробці певної історичної проблематики.

ПРН 7. Розуміння зв'язку і різниці між історичними фактами у джерелі й історіографічними фактами у науковій літературі.

ПРН 8. Здатність обирати вірну методологію та оптимальні методи при здійсненні власного дослідження.

ПРН 9. Розуміння і здатність інтерпретувати основні завдання історичної та археологічної науки.

ПРН 10. Здатність пояснювати взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, оцінювати альтернативні варіанти інтерпретації основних тенденцій та особливостей історичного розвитку людства у певні історичні періоди.

ПРН 11. Здатність аналізувати взаємозв'язки між позицією професійного історика та пануючими у суспільстві поглядами на минуле.

ПРН 13. Здатність виявляти ініціативу, яка спрямована на збереження та управління культурною спадщиною.

ПРН 14. Здатність брати участь у здійсненні реальних дослідницьких проєктів.

ПРН 15. Здатність аналізувати явища та процеси світової історії з урахуванням сучасних теорій суспільного розвитку.

ПРН 16. Здатність визначати інформаційний потенціал конкретних історичних джерел при вирішенні певної наукової проблеми.

ПРН 17. Здатність досліджувати життя та діяльність конкретних людей з урахуванням досягнень сучасної біографістики.

ПРН 18. Здатність здійснювати експертизу пам'яток матеріальної та духовної культури, в тому числі з метою їх подальшого використання в сфері туризму та рекреації.

ПРН 19. Здатність обґрунтувати мету та завдання власного дослідження з урахуванням актуальних проблем сьогодення.

ПРН 20. Здатність узагальнювати результати власного дослідження.

4. Структура навчальної дисципліни

I семестр

Назви змістових модулів і тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					Самостійна
		Аудиторна:					
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуал	
Змістовий модуль I. Вступ до курсу «Теорія та методологія історичних досліджень»							
Вступ. Методологія як універсальний інструментарій наукового дослідження	20	4	2				14
Модульний контроль	2						
Разом	22	4	2				14
Змістовий модуль II. Наукові школи методології історії XIX – початку XX століття							
Методологічні підходи до періодизації історії.	20	2	4				14
Модульний контроль	2						
Разом	22	2	4				14
Змістовий модуль III. Наукові школи методології історії XIX – початку XX століть							
Наукові школи методології історії XX – початку XXI століть	24	6	4				14
Методологія школи Анналів	22	4	4				14
Модульний контроль	4						
Разом	50	10	10				28
Змістовий модуль IV. Архітектоніка історичного дослідження							
Формулювання наукової новизни та оформлення науково-довідкового апарату дослідження	24	4	6				14
Модульний контроль	2						
Разом	26	4	4				14
Семестровий контроль	30						
Усього годин за I семестр	150	20	20				70

II семестр

Назви змістових модулів і тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					Самостійна
		Аудиторна:					
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль V. Герменевтика як методологія гуманітарних наук							
Історична герменевтика	14	4	2				8
Модульний контроль	2						
Разом	16	4	2				8
Змістовий модуль VI. Історіософія в контексті теорії історичного дослідження							
Вступ до філософії історії	10	2					8
Етапи формування філософії історії	12	2	2				8
Модульний контроль	2						
Разом	24	4	2				16
Змістовий модуль VII. Національні школи філософії історії							
Українська школа філософії історії	12	2	2				8
Російська школа філософії історії	12	2	2				8
Модульний контроль	2						
Разом	26	4	4				16
Змістовий модуль VIII. Цілісне пізнання історії							
Науковий інструментарій філософії історії	18	4	6				8
Модульний контроль	2						
Разом	20	4	6				8
Змістовий модуль IX. СENS і призначення історії							
Феноменологія як напрям і метод історичного дослідження	17	2	4				11
СENS і призначення історії	15	2	2				11
Модульний контроль	2						
Разом	34	4	6				22
Семестровий контроль	30						
Усього годин за II семестр	150	20	20				70
Усього годин за I, II семестр	300	40	40				140

5. Програма навчальної дисципліни

І семестр ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І

Вступ до курсу «Теорія та методологія історичних досліджень»

Лекція 1-2. Вступ. Методологія як універсальний інструментарій наукового дослідження

Тематичний план:

1. Об'єкт і предмет методології історичних досліджень. Універсальність ключових методологічних принципів.
2. Значення методології у науковій творчості та в педагогічному процесі.
3. Генеза методології історії як науки.

Семінарське заняття 1. Об'єктивність історичного пізнання

1. Сутність процесу історичного пізнання.
2. Історія пошуку історичної істини: від античності до новітнього часу.
3. Новітні уявлення про об'єктивність історичного пізнання.

Рекомендована література:

1. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Л., 1999.
2. Кузьмін О. С. Історичний процес: теорія та методологія дослідження / О. С. Кузьмін. – Житомир, 2003.
3. Кульчицький С. В. Методологія і методика наукового дослідження: Матеріали до нормативного курсу / С. В. Кульчицький. – К., 2003.
4. Поппер Карл. Злиденність історизму / Пер. з англ. – К.: «Абрис», 1994.
5. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К., 2007.
6. Jenkins K. On "What is History?". From Carr and Elton to Rorty and White. London and New York, 1995.
7. Pomorski J. Historyk i metodologia. Lublin, 1991

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

Методологічні підходи до періодизації історії

Лекція 3

Методологічні підходи до періодизації історії

Тематичний план:

1. Сутність і критерії періодизації історичних досліджень.
2. Періодизація як засіб виявлення тенденцій та перспектив історичного розвитку явищ і процесів. Термінологія в періодизації.
3. Дискусії щодо періодизації всесвітньої історії

Семінарські заняття 2,3.

Методологія соціальної історії Макса Вебера

1. Теорія «ідеальних типів» Макса Вебера та її значення для історичної науки.
2. Книга М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму».
3. Закономірність виникнення капіталізму на Заході. Дух капіталізму.
4. Віросповідання і соціальне розшарування.
5. Концепція покликання М. Лютера.
6. Професійна етика аскетичного протестантизму.
7. Протестантизм і міщанство.

Рекомендована література:

1. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух // Макс Вебер. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер. – К., 1998. С. 355-380.
2. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. К.: Основи, 1994.
3. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця // Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К., 1994.
4. Weber M. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen // Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. Bd. I Tübingen, 1920; Bd. II. Tübingen, 1921; Bd. III. Tübingen, 1922.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

Наукові школи методології історії XIX – початку XX століть

Лекція 4-6.

Наукові школи методології історії XIX – початку XX століть

*Тематичний
план:*

1. Критичний метод кантіанської філософії науки. І. Кант.
2. Неокантіанство. Відокремлення гуманітарного знання від природничого і розвиток методології історії.
3. Позитивістські та неопозитивістські концепції історичних досліджень.
4. Марксистська школа методології історії.
5. Теорія історичного пізнання В. Дільтея. Герменевтичний метод.
6. Соціальна історія М. Вебера. Категорія «ідеального типу».

Лекція 7, 8.

Школа Анналів та новітні школи методології історії

Тематичний план:

1. Методологія школи Анналів.
2. Мікроісторичний та постмодерністський підходи до осмислення історії.
3. Цивілізаційний підхід в методології історичних досліджень.
4. Проблема вибору методологічного підходу. Модель методологічного синтезу.

Семінарське заняття 4-5.

Тотальна історія Ф. Броделя

1. Історія економіки в контексті «загальної» історії Ф. Броделя.
2. Простір і час в Європі. Світи-економіки і світова економіка. Природні перешкоди.
3. Панівні капіталістичні міста й міста-перевалочні пункти.
4. Просторова схема світу-економіки.
5. Заволодіти Європою – заволодіти світом.
6. Національні ринки Франції та Англії. Чорна Африка в системі світів-економік.
7. Росія як світ-економіка.

Рекомендована література:

1. Ганус С. Бродель Фернан // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011.
2. Дюпон-Мельниченко Ж., Ададуrow В. Французька історіографія XX століття. — Львів, 2003.
3. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. / Пер. з фр. К.: Основи, 1997.
4. Fernand Braudel: Mediterranean studies: Annales school . Режим доступу: http://www.age-of-the-sage.org/history/historian/Fernand_Braudel.html

Семінарське заняття 6-7.

Методологія історичних досліджень за матеріалами збірника статей Люсьєна Февра

1. Суд совісті історії та історика.
2. Як жити історією.
3. Історія чи політика.
4. Історія сучасної Росії.
5. Історизуюча історія.
6. Історія і психологія.
7. Феодальне суспільство.

Рекомендована література:

1. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуrow В. Французька історіографія ХХ століття. Львів, 2001.
2. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. Л., 1999.
3. Таран Л. Французька історіографія (70-ті роки ХІХ — 80-ті роки ХХ ст.). К., 1991
4. Ясь О. В. Февр Люсьєн // Енциклопедія історії України : у 10 т. / К. : Наукова думка , 2013.
5. Feb, Lucien Fight for history. Science, 1991.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ IV
Архітектоніка історичного дослідження

Лекція 8, 9.

Обґрунтування теми і структури історичного дослідження

Тематичний план:

1. Вимоги до теми дослідження.
2. Структура історичного дослідження.
3. Складові вступу до наукової роботи.
4. Наукова новизна дослідження.
5. Оформлення науково-довідкового апарату дослідження.
6. Вимоги до оформлення загального списку джерел та літератури.

Семінарське заняття 8-10

Експертиза тем та структури авторських магістерських робіт

Завдання: презентувати тему та структуру магістерської роботи

Література:

1. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. Л., 1999.
2. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2002.
3. Кульчицький С. В. Методологія і методика наукового дослідження: Матеріали до нормативного курсу / С. В. Кульчицький. – К., 2003.
4. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К., 2007.
5. Pomorski J. Historyk i metodologia. Lublin, 1991.
6. Elton G. The Practice of History. London, 1987.

II семестр

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ V Герменевтика як методологія гуманітарних наук

Лекція 11, 12

Вступ. Історична герменевтика

Тематичний план:

1. Предмет та об'єкт історичної герменевтики.
2. Історія становлення герменевтики.
3. Герменевтичне коло.
4. Новітній погляд на сутність герменевтичного аналізу.
5. Правила інтерпретації тексту.

Семінарське заняття 11. Аналіз історичного тексту за темою магістерської роботи

1. Зовнішня характеристика тексту (жанр, час і місце написання, обсяг, авторство).
2. Історичний контекст (особливості епохи).
3. Основні ідеї й авторський задум.
4. Об'єктивність історичного джерела.
5. Значення джерела для розкриття сутності теми дослідження.

Рекомендована література:

1. Гайдеггер М. Буття в околі речей // Возняк Т. Тексти та переклади. Х.: Фоліо, 1998.
2. Гуссерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки. К.: ППС-2002, 2009.
3. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Том 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000.
4. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2002.
5. Кульчицький С. В. Методологія і методика наукового дослідження: Матеріали до нормативного курсу / С. В. Кульчицький. – К., 2003.
6. Тельвак В. Історіософія та методологія історії: Конспект лекцій / В. Тельвак. – Дрогобич, 1999.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VI
Історіософія в контексті теорії історичного дослідження
Лекція 13. Вступ до філософії історії

Тематичний план:

1. Об'єкт і предмет історіософії.
2. Історіософія і філософія історії.
3. Зв'язок історіософії з суміжними науками.
4. Термінологічний апарат філософії історії.

Лекція 14.

Етапи формування філософії історії

Тематичний план:

1. Філософське осмислення історії в дохристиянську епоху.
2. Середньовічна християнська епоха розвитку історіософії.
3. Новоевропейський (модерний) етап в еволюції філософії історії.
4. Характеристика постмодерного історизму.

**Семінарське заняття 12. Філософія історії у творчості французьких
просвітителів XVIII ст.**

1. Тлумачення історії французькими просвітителями.
2. Дискурс свободи в історичному просторі: інтерпретація просвітителів.
3. Громадянське суспільство як модель організації соціуму в працях французьких просвітителів.

Рекомендована література:

1. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>.
2. Кандід: філос. повісті : пер. з фр. Х. : Фоліо, 2011.
3. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2009 .
4. Дідро Дені. Жак-Фаталіст. Харків : Фоліо, 2007.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VII Національні школи філософії історії

Лекція 15. Українська школа філософії історії

Тематичний план:

1. Особливості української філософії історії.
2. Характеристика українських історико-філософських вчень.

Лекція 16. Російська школа філософії історії

Тематичний план:

1. Особливості російської філософії історії.
2. Огляд ідей російських філософів історії.

Семінарське заняття 13. Феномен українського націоналізму

1. Концептуальні підходи до тлумачення поняття "націоналізм".
2. Націоналізм і патріотизм.
3. Націоналізм і нацизм.
4. Зміст і форми українського націоналізму.
5. Трансформація ідеології українського націоналізму.

Література:

1. Донцов Д. Націоналізм. Лондон, 1966.
2. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К., 1999.
3. Коваль Р. Підстави націократії. К., 2004.
4. Міхновський М. І. Самостійна Україна. К. : Діокор, 2002.
5. Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994.
6. Сціборський Микола. Націократія. Вінниця, 2007.
7. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. К., 1998.

Семінарське заняття 14. Філософія історії М.О. Бердяєва за книгою «Витоки та сенс російського комунізму»

1. Соціальна природа російської інтелігенції
2. Російська релігійна ідея і російська держава
3. Ідеологія західників та слов'янофілів
4. Російський соціалізм і нігілізм
5. Російське народництво і анархізм
6. Класичний марксизм і марксизм російський
7. Критичний аналіз філософсько-історичного методу М.О.Бердяєва.

Література:

1. Амельченко Н. Бердяєв М. О. // Політична енциклопедія / К. : Парламентське видавництво, 2011.
2. Бердяєв Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. М., 1990
3. Бердяєв Н. А. Судьба России. М.,1990
4. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. Київ,1996.
5. Тойнбі, Арнольд. Дослідження історії. Том 1, 2. К.: Основи, 1995.
6. Ясперс К. Сенс і призначення історії. К.,1992.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ VII

Цілісне пізнання історії

Лекція 17-18. Науковий інструментарій філософії історії (4 год.)

План

1. Сутність діалектичного методу пізнання.
2. Закони діалектики.
3. Категорії діалектики. Зміст понять руху, розвитку, часу, простору.
4. Особливості філософсько-історичної періодизації.
5. Цивілізаційний підхід до осмислення історії.
6. Метод сценаріїв в історіософії.

Семінарське заняття 15. Історіософія й художня література

1. Специфіка художнього виміру буття.
2. Історіософський компонент художнього твору. Реалізм повсякденності.
3. Мова філософа історії і письменника.

Рекомендована література:

1. Яшук Т. І. Філософія історії: курс лекцій / Т. Яшук. – К., 2004. - 536 с.
2. Сичивиця О.М. Основні парадигми філософії історії: Конспект лекцій із спецкурсу. – Львів, 1993.
3. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К., 2002.
4. Історія, історіософія, джерелознавство: статті, розвідки, замітки, есе: іст. зб. / В. Ульяновський (наук. ред.), Л. Довга (наук. ред.) – К., 1996.
5. Головка Б.А. Філософська антропология: Навч. посіб. – К., 1997.
6. Карповець М. Філософія літератури: варіант онтологічного питання / М. Карповець // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філософія. - 2014. - Вип. 16. - С. 128-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2014_16_25

Семінарське заняття 16. Феномен українського козацтва

1. Історичні обставини та причини виникнення козацтва в Україні.
2. Аналоги козацтва у світовій історії.
3. Трансформація соціальної природи українського козацтва (основні етапи та тенденції).
4. Дискусії навколо питання про державність Запорізької Січі.
5. Ментальність запорізького козацтва: історія та сучасний вияв.

Література

1. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
2. Історія Запорізької Січі. Київ, 2015.
3. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках. Київ, 1992.

4. Сас П. М. Політична культура запорозького козацтва (кінець XVI – початок XVII ст.: Автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01/ Інститут історії України НАН України. Київ, 1998.
5. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500-1700-х років / Відп. ред. В. Смолій. Київ, 2017.
6. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, 2000.

Семінарське заняття 17. Цивілізаційний феномен Центрально-Східної Європи

1. Історичні обставини/чинники формування ЦСЄ.
2. Географічні кордони ЦСЄ.
3. Цивілізаційна приналежність країн ЦСЄ.
4. Спільне й відмінне між країнами ЦСЄ та Західної Європи.
5. Російський фактор цивілізаційної трансформації країн ЦСЄ.
6. Основні тенденції та перспективи розвитку ЦСЄ.

Література:

1. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства. К., 2002.
2. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. Київ, 1996.
3. Шпенглер О. Закат Европы // Самосознание европейской культуры XX века. М., 1991.
4. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття : підручник. Київ : Генеза, 2005.
5. Oswald Spengler. Der Untergang des Abendlandes. München: C. H. Beck, 1923.
6. Toynbee Arnold. The present-day experiment in Western civilization, Oxf., 1962.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІХ

Сенс і призначення історії

Лекція 19. Феноменологія як напрям і метод історичного дослідження

Тематичний план:

1. Філософсько-історичний зміст поняття «феноменологія». Об'єкт та предмет феноменології.
2. Особливості дослідження історичного феномену.

Лекція 20. Сенс і призначення історії

Тематичний план:

1. Межі історії. Доісторія й історія.
2. Структура світової історії.
3. Механізм світової історії.
4. Свобода в історії.
5. Історія як рух до єдності та справедливості.
6. Релігійний концепт історії. Рух до спасіння.

Семінарське заняття 18

Феномен Великого Шовкового шляху

1. Сутність явища.
2. Історичні витоки.
3. Масштаби явища.
4. Регіональна специфіка.
5. Етапи еволюції.
6. Місце у вітчизняній та світовій історії.

Рекомендована література:

1. Лі Юнпін. Великий шовковий шлях і культурний обмін. К., 2020.
2. Макогон Ю. В. Новий Великий шовковий шлях: історія, стан, перспективи// Економічний вісник Донбасу. 2018. №3. С. 49-55.
3. Шевченко О. Великий шовковий шлях діалогу культур та цивілізацій // Україна – Китай. 2014. №1 (6).
4. Чжан Лу. Економічний пояс Шовкового шляху: історія, розвиток, перспективи. Наукові праці МАУП, К., 2016, вип. 50(3), с. 154–158.
5. Каспрук О. С. Історико-правова ретроспектива взаємодії країн уздовж великого шовкового шляху // Науковий вісник публічного та приватного права. К., 2016. Випуск 6, том 2.

Семінарське заняття 19

Імперії в історії світових цивілізацій

Форма заняття: презентація на історіософську тематику та дискусія за круглим столом.

Рекомендована література:

1. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. Київ, 1996.
2. Тойнбі А.Д. Дослідження історії. Київ, 1995. Т.1-2.
3. Февр Л. Цивілізація: Еволюція слова и групи идей // Февр Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1991.
4. Фергюсон Ніл. Цивілізація. Як захід став успішним. К., 2017.
5. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М.: Мысль, 1993.

Семінарське заняття 20

Філософія історії Карла Ясперса за книгою «Смисл та призначення історії»

1. Людина та історія в екзистенціальній філософії К. Ясперса.
2. Вісьовий час.
3. Схема світової історії.
4. Специфіка Західного світу.
5. Єдність історії.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

I СЕМЕСТР

	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекції	1	2	2	1	1	5	5	2	2
Відвідування семінарських занять	1	1	1	2	2	4	4	3	3
Відвідування практичних занять	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Робота на семінарському занятті	10	1	10	2	20	4	40	3	30
Робота на практичному занятті	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5	2	10	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	2	50	1	25
Разом			43		53		109		65
Максимальна кількість балів: 270									
Розрахунок коефіцієнта: $60/270=0,222$									

II СЕМЕСТР

	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль 5		Модуль 6		Модуль 7		Модуль 8		Модуль 9	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекції	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Відвідування семінарських занять	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3
Відвідування практичних занять	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Робота на семінарському занятті	10	1	10	2	20	2	20	3	30	3	30
Робота на практичному занятті	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	2	10	2	10	1	5	2	10
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом			43		59		59		65		70
Максимальна кількість балів: 296											
Розрахунок коефіцієнта: $60/296=0,202$											

На іспит відводиться 40 балів. Отже, до іспиту студент набирає максимально 60 балів

**6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання
І СЕМЕСТР**

Розділи(обсяг в годинах)	Вид контролю	Бали	Години
Змістовий модуль I.			
Вступ. Методологія я універсальний інструментарій наукового дослідження	контрольні питання	5	14
Змістовий модуль II.			
Методологічні підходи до періодизації історії	контрольні питання	5	14
Змістовий модуль III.			
Методологія історії школи Анналів	контрольні питання	5	14
Наукові школи методології історії XX – початку XXI століть	контрольні питання	5	14
Змістовий модуль IV			
Формулювання наукової новизни та оформлення науково-довідкового апарату дослідження	контрольні питання	5	14
Разом: 70 год.	Разом: 25 балів		

II СЕМЕСТР

Розділи(обсяг в годинах)	Вид контролю	Бали	Години
Змістовий модуль V			
Історична герменевтика	контрольні питання	5	8
Змістовий модуль VI			
Вступ до філософії історії	контрольні питання	5	8
Етапи формування філософії історії	контрольні питання	5	8
Змістовий модуль VII			
Українська школа філософії історії	контрольні питання	5	8
Російська школа філософії історії	контрольні питання	5	8
Змістовий модуль VIII Національні школи філософії історії			
Науковий інструментарій філософії історії	контрольні питання	5	8
Змістовий модуль IX. Цілісне пізнання історії			
Феноменологія як напрям і метод історичного дослідження	контрольні питання	5	11
Сенс і призначення історії	контрольні питання	5	11
Разом: 70 год.	Разом: 40 балів		

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Підсумковий модульний контроль проводиться з метою визначення стану успішності здобувачів вищої освіти занавчальним матеріалом окремих модулів після завершення лекційних і практичних занять.

Форма проведення – письмова, письмово-усна.

Завдання для модульної контрольної роботи та критерії їх оцінювання розробляються лектором. Він проводить і оцінює модульні контрольні роботи.

Тривалість проведення письмового модульного контролю становить 2 академічні години. Письмові контрольні роботи зберігаються на кафедрі до кінця навчального року.

Результати перевірки письмових контрольних завдань доводяться до відома студентів не пізніше ніж через дваробочі дні після їх виконання.

Студент, який не згоден з отриманою за результатами модульного контролю оцінкою, має право подати апеляцію безпосередньо після оголошення оцінки. У цьому випадку завідувач кафедри призначає апеляційну комісію, яка зобов'язана

розглянути апеляцію в присутності студента.

<i>Оцінка</i>	<i>Критерії</i>
20 – 25	Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей. Глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу.
14 – 19	В цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі неточності та помилки.
8 – 13	Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності.
0 – 7	Частково володіє навчальним матеріалом не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки.

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Семестровий контроль проводиться відповідно до навчального плану у вигляді семестрового екзамену в терміни, встановлені графіком навчального процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою дисципліни. Форма проведення семестрового контролю – письмова. Зміст і структура екзаменаційних білетів (контрольних завдань), критерії оцінювання визначаються рішенням кафедри та зазначаються у робочій програмі навчальної дисципліни й доводяться до відома студентів на першому занятті.

Рівень знань	Оцінка	Критерії оцінювання відповіді
Відмінний рівень	31 – 40	Відповідь студента: <ul style="list-style-type: none">- містить повний, розгорнутий, правильний виклад матеріалу з поставленого питання;- демонструє знання основних понять і категорій та взаємозв'язку між ними, вірне розуміння змісту основних теоретичних положень;- вказує на вміння давати змістовний та логічний аналіз матеріалу з поставленого питання;- демонструє знання різних наукових концепцій та підходів щодо певної науково-теоретичної чи науково-практичної проблеми, пов'язаної з поставленим питанням;- здатність робити власні висновки в разі неоднозначності, спірного чи проблемного характеру поставленого питання чи проблеми.
Добрий рівень	21 – 30	Студент дав досить змістовну відповідь на поставлене питання, але відповідь містить наступні недоліки: <ul style="list-style-type: none">- недостатня повнота, незначні неточності чи прогалини припоясненні того чи іншого аспекту питання;- окремі формулювання є нечіткими; міститься інформація, котра невідноситься до змісту екзаменаційного питання.

Задовільний рівень	11 – 20	<p>Студент дав відповідь на поставлене питання, однак допустив суттєві помилки як змістовного характеру, так і при оформленні відповіді на питання, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відповідь викладена недостатньо аргументовано та/або з порушенням правил логіки при поданні матеріалу; - відповідь не містить аналізу проблемних аспектів поставленого питання, свідчить про недостатню обізнаність з основними науковими теоріями і концепціями, що стосуються відповідного питання; - у роботі багато грубих орфографічних помилок;
Незадовільний рівень	0 – 10	<p>Студент взагалі не відповів на питання, або його відповідь є неправильною, тобто містить грубі змістовні помилки щодо принципів аспектів поставленого питання. Аргументація відсутня взагалі або ж є абсолютно безсистемною.</p>

6.5. Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

I СЕМЕСТР

1. Формаційний підхід в історичних дослідженнях.
2. Класифікація історичних джерел.
3. Характеристика принципу історизму.
4. Вимоги до формулювання мети та завдань наукової історичної роботи.
5. Об'єкт і предмет методології історичних досліджень.
6. Обґрунтування теми історичного дослідження.
7. Сутність і значення методології в науковій творчості.
8. Вимоги до структури історичної наукової роботи.
9. Методологія позитивізму в історичних дослідженнях.
10. Обґрунтування об'єкту та предмету історичного дослідження.
11. Сутність методологічного синтезу.
12. Основні вимоги до історіографії дослідження.
13. Діалектичний підхід в історичних наукових працях.
14. Вимоги до обґрунтування хронологічних рамок наукової історичної роботи.
15. Характерні риси методології школи «Анналів».
16. Обґрунтування географічних рамок історичного дослідження.
17. Характерні риси методології школи мікроісторії.
18. Висновки до розділів історичного дослідження.
19. Характерні риси школи «нової соціальної історії».
20. Написання загальних висновків до історичного дослідження.
21. Характеристика методів дослідження матеріальної сфери людського життя на прикладі наукової праці Ф. Броделя «Матеріальна цивілізація. Економіка і капіталізм».
22. Логіка побудови розгорнутого плану розділу історичного дослідження.
23. Характерні риси цивілізаційного підходу в історичному дослідженні.
24. Вимоги до обґрунтування актуальності теми наукової історичної роботи.
25. Завдання та структура історіографічного дослідження.
26. Основні етапи історичного дослідження.
27. Об'єкт і предмет історіографічного дослідження.
28. Технологія відбору архівного матеріалу для наукової історичної роботи.
29. Характеристика методів дослідження історії культури на прикладі роботи О. Шпенглера «Сутінки Європи».
30. Вимоги до використання наукових праць в історичному дослідженні.
31. Особливості історичного дослідження у сегменті персоналій.
32. Основні вимоги до використання джерел в історичному дослідженні.
33. Використання інтернет-ресурсів у дослідницькій роботі історика.
34. Визначення наукової новизни історичного дослідження.
35. Структурування списку джерел та літератури в науковій роботі історика.
36. Визначення теоретичного та практичного значення наукового дослідження.
37. Сутність діалектичного підходу до наукового аналізу історичних явищ та процесів.

38. Оформлення посилань у науковому тексті.
39. Технологія пошуку джерельного матеріалу в архівах.
40. Вимоги до заключних висновків у науковому історичному дослідженні.

II СЕМЕСТР

1. Порівняйте наукові тлумачення історіософії та філософії історії.
2. Охарактеризуйте основні школи філософії історії.
3. Визначте предмет і об'єкт історіософії. Що означає цілісність історичного процесу?
4. У чому сутність понять «революція» й «еволюція» в історичному процесі.
5. Визначте структурні компоненти історіософії.
6. Назвіть сильні та слабкі сторони теорії класів і класової боротьби в історії.
7. Прослідкуйте зв'язок історіософії з іншими науками (філософією, соціальною філософією, соціальною психологією та ін.)
8. Підготуйте розгорнутий план лекції на тему: «Роль релігії в історичному процесі».
9. Поясніть значення історіософії у становленні фахівця-історика.
10. Розкрийте сутність культури та назвіть її основні структурні компоненти.
11. Наведіть докази того, що міф є формою сприйняття історії.
12. Назвіть основні сфери буття суспільства та охарактеризуйте їх зміст.
13. Проаналізуйте поняття «спекулятивна» та «критична» філософія історії.
14. Порівняйте східну та західну концепції філософії історії.
15. Опишіть особливості античної та християнської філософії історії (Платон, Аристотель, Гесіод, Фома Аквінський, Августин Блаженний).
16. Проаналізуйте сутність та суперечності сучасної ліберальної філософії.
17. Прослідкуйте розвиток філософії історії за часів Відродження та Просвітництва (Макиавеллі, Гоббс, Руссо, Вольтер).
18. Розкрийте суперечності філософії більшовизму.
19. Доведіть, що філософія історії є галуззю наукового пізнання.
20. Розкрийте сутність та основні вияви месіанства в історії.
21. Розкрийте поняття істини та її критеріїв. З'ясуйте різницю між абсолютною та відносною істиною в історії.
22. Охарактеризуйте теорію державних та недержавних націй.
23. Охарактеризуйте шлях історичного пізнання через споглядання, сприйняття та абстрактне мислення.
24. Опишіть еволюцію форм спільності людей в історії та сутність космополітизму.
25. Розкрийте процес логічного осмислення історії через формування понять, суджень, умовиводів. Що означає чуттєве й раціональне в процесі історичного пізнання.
26. Порівняйте роль особистості та народу в історії.
27. Опишіть методи й форми історичного пізнання: спостереження, аналіз, синтез, індукція, дедукція.
28. Як співвідносяться суспільний порядок і свобода в історичному процесі?
29. Опишіть методи й форми історичного пізнання: спостереження, аналіз, синтез, індукція, дедукція.
30. Як співвідносяться свобода і соціальна справедливість в історії?
31. Охарактеризуйте категорії діалектики в історичному пізнанні (одиничне, особливе й загальне).
32. Що означає постмодерністське розуміння історії?
33. Опишіть роль категорій діалектики в історичному пізнанні (причина і наслідок).
34. Розтлумачте сутність цивілізаційного підходу до осмислення історії.
35. Охарактеризуйте роль категорій діалектики в історичному пізнанні (необхідність і випадковість).
36. Розтлумачте сутність формаційного підходу до осмислення історії.
37. Опишіть роль категорій діалектики в історичному пізнанні (можливість і дійсність).
38. Що означають лінійність і циклічність історичного процесу?
39. Охарактеризуйте роль категорій діалектики в історичному пізнанні (зміст і форма).
40. Як визначаються хронологічні межі історії?
41. Охарактеризуйте роль категорій діалектики в історичному пізнанні (сутність і явище).
42. Представте власне розуміння смислу та призначення історії.
43. Зіставте роль діалектики й метафізики в історичному пізнанні.
44. Опишіть термінологічний апарат філософії історії.
45. Доведіть, що історіографія є складовою філософії історії.
46. Назвіть основні здобутки німецької школи класичної філософії історії (Кант, Гегель).
47. Доведіть, що методологія історичних досліджень є складовою філософії історії.
48. Зіставте поняття «філософія історії» й «філософія природи».
49. Сутність феноменології історії.
50. Історіософський аналіз на тему: «Імперії в історії світових цивілізацій».
51. Історіософський аналіз на тему: «Інквізиція як явище середньовічної культури».

52. Історіософський аналіз на тему: «Роль масонів у світовій історії».
53. Історіософський аналіз на тему: «Феномен Великого шовкового шляху».
54. Історіософський аналіз на тему: «Феномен українського націоналізму».
55. Сутність і завдання герменевтики в контексті методології історії.
56. Закони й закономірності в історії.

6.6. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання - незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

**7. Навчально-методична карта
дисципліни**

I СЕМЕСТР

Модулі (назви, бали)	Змістовий модуль I.	Змістовий модуль II.	Змістовий модуль III.		Змістовий модуль IV.
Лекції (теми, бали)	Л. 1-2 (26)	Л.3. (1 б.)	Л.4-6 (3 бали) Л. 7-8 (2 бали)		Л. 9-10 (2 бали)
Семинарські заняття(теми, бали)	С.1 (11 б.)	С.2-3 (22 б.)	С.4-5 (22 б.)	С.6-7 (22 б.)	С.8 – 10 (22 бали)
С.Р (бали)	5 балів	5 балів	10 балів		5 балів
Модульний контроль	МКР (25 б.)	МКР (25 б.)	МКР 3-4 (50 б.)		МКР (25 б.)

II СЕМЕСТР

Модулі (назви, бали)	Змістовий модуль V.	Змістовий модуль VI.	Змістовий модуль VII.		Змістовий модуль VIII.	Змістовий модуль IX.
Лекції(теми, бали)	Л. 11-12 (26.)	Л. 13-14 (26.)	Л. 15-16 (26.)		Л.17-18 (2 б.)	Л.19 (16.) Л.20 (1 б.)
Семінарські заняття (теми, бали)	С.11 (11 балів)	С.12 (11 балів)	С.13 (11 балів)	С.14 (11 балів)	С.15 (11 балів) С.16 (11 балів) С.17 (11 балів)	С.18 (11 балів) С.19 (11 балів) С.20 (11 балів)
С.Р (бали)	5 балів	10 балів	10 балів		5 балів	10 балів
Модульний контроль	МКР (25 б.)	МКР (25 б.)	МКР (25 б.)		МКР (25 б.)	МКР (25 б.)

8. Рекомендована література

Основна

1. Арон Р. Избранное: Введение в философию истории / Р. Арон. – 2009. – 546 с.
2. Асмус В.Ф. Античная философия / В. Асмус. – М., 2014.
3. Барг М.А. Эпохи и идеи / М. Барг. – М., 2012.
4. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. – М., 2013. – 224 с.
5. Бернгейм Э. Философия истории, ее история и задачи / Э. Бернгейм. – М., 2009.
6. Блаватская Е.П. Теософический словарь / Е. Блаватская. – М., 1994.
7. Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М., 2011.
8. Бойченко І.В. Філософія історії // Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник. – Харків, 1997.
9. Бойченко І.В., Бойченко М.І. Філософія історії: предмет, напрямки, детерміністські та ігрові концепції / І. Бойченко. – К., 1995.
10. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Л., 1999.

Англомовна література

1. Abu-Lughod J. 1989. Before European Hegemony: The World-System A.D. 1250–1350. New York, NY: Oxford University Press.
2. Aron R. 1948. Introduction to the Philosophy of History: An Essay on the Limits of Historical Objectivity. London: Weidenfeld & Nicolson.
3. Carneiro R. 2000. The Muse of History and the Science of Culture. New York, NY: Kluwer Academic.
4. Carneiro R. 2003. Evolutionism in Cultural Anthropology: A Critical History. Boulder: Westview Press.
5. Claessen H. J. M., Skalnik P. (Eds.) 1981. The Study of the State. The Hague: Mouton.
6. Crosby A. W. 1986. Ecological Imperialism: The biological Expansion of Europe, 900–1900. New York: Cambridge University Press.
7. Davis L. E., Engerman S. L. 1987. Cliometrics: The State of the Science (or Is it Art or, perhaps, Witchcraft). Historical Methods 20(3): 97–106.
8. Flannery C. 1972. The Cultural Evolution of Civilizations. Annual Review of Ecology and Systematic 3: 399–426.
9. Frank A. G., Gills B. (Eds.) 1994. The World System: 500 or 5000 Years? London: Routledge.
10. Middell M. 2004. Histoire universelle, histoire globale, transfert culturel. L'horizon anthropologique des transferts culturels. Revue germanique internationale 21: 227–244.

Додаткова

1. Кузьмін О. С. Історичний процес: теорія та методологія дослідження / О. С. Кузьмін. – Житомир, 2003.
2. Кульчицький С. В. Методологія і методика наукового дослідження: Матеріали до нормативного курсу / С. В. Кульчицький. – К., 2003.
3. Смоленский н. И. Теория и методология истории: учебное пособие для студентов вузов / Н. И. Смоленский. – М., 2007.
4. Тельвак В. Історіософія та методологія історії: Конспект лекцій / В. Тельвак. – Дрогобич, 1999.
5. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М., 1991. – 736 с.
6. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К., 2007.
7. Ящук Т. І. Філософія історії: курс лекцій / Т. Ящук. – К., 2004. – 53.

